

Guro Vigestad, Anita Krøvel-Velle
Oslo

Stjal du meg? Child – Parent Psychotherapy (CPP) som behandlingsmetode i en fosterhjemsrelasjon

Psykologspesialistene Guro Vigestad og Anita Krøvel-Velle presenterer her en nydelig terapi av et fosterbarn og hens fostermor der Child-Parent Psychotherapy benyttes. Innledningsvis redegjør de for den historiske bakgrunn for tenkningen, deretter følger en teoridel. Lek fremheves som en viktig del av det terapeutiske tilbudet til barn. Deretter følger et utdrag fra selve terapien. Artikkelen er både rørende, informativ og tankevekkende, og belyser hvor sårbar relasjonen mellom fosterbarn og fosterforeldre kan være. Avslutningsvis deler artikkelforfatterne sine refleksjoner rundt en slik terapiform.

Mange av de yngste fosterbarna har, til tross for et kort liv, omfattende relasjonserfaringer med flere ulike omsorgspersoner. De kan ha erfaring med ulik grad av tap, traumer og omsorgssvikt. Hvert barn har også måttet finne sine egne måter å håndtere relasjoner på, ut fra hva de har lært og hva som har vært nødvendig.

Å ta til seg et fosterbarn innebærer som regel et dypt ønske om å kunne hjelpe et barn, med håp om at det selv har å gi, vil kunne hjelpe barnet til vekst og sunn utvikling. I møte med barnet vil sterke følelser kunne oppstå, der barnets historie

og fosterforeldrenes erfaringer vikles sammen på komplekse måter. Foreldre som har vært tett på barna sine når skremmende hendelser skjer, vil i større grad kunne kjenne igjen og forstå barnets smerteuttrykk. Ved fosterhjems plasseringer må smerten tas imot av omsorgspersoner som ikke har delt, og ofte i liten grad kjenner til, barnets konkrete erfaringer fra tiden før plassering. Det barnet spiller ut kan oppleves uforståelig og forvirrende i en grad vi tenker kan bidra til å overvelde omsorgssystemet.

Som terapeuter har vi over tid lagt merke til noen fenomener vi synes går igjen i møte med fosterfamilier som strever og fosterforeldres måte å håndtere dette på. Vi opplever ofte at fosterforeldrene har tendens til å bli værende i en teoribasert tilnærming til barnets vansker og fornemmer en manglende spontanitet i reaksjoner de viser ovenfor barnet. Vi legger til grunn at fosterforeldre i utgangspunktet har evne til god nok omsorg. Samtidig bekymrer vi oss over om de, for å mestre noe enormt krevende, legger bånd på naturlige følelser og handlinger, og med det hemmer sine iboende og intuitive omsorgskvaliteter.

I denne artikkelen deler vi utdrag fra en terapi-prosess med Isa på 4 år og hens fostermor. Vi benytter metoden Child – Parent Psychotherapy (CPP). CPP er en relasjonsbasert behandlingsmetode for sped- og småbarn, der hoveddelen av behandlingen foregår på lekerom sammen med barnet og omsorgsgiver. Behandlingsprosessen med Isa og fostermor illustrerer det vi oppfatter som en bevegelse fra en relasjon preget av vaksomhet og emosjonell avstand mot større nærhet, avslappethet og spontanitet. Vi ønsker å forstå mer av hva som bidro til at fostermor kunne ta inn barnets erfaringer og uttrykk på et dypere emosjonelt plan og hvilke terapeutiske faktorer som medvirket til å fremme fostermors intuitive omsorgskvaliteter.

Vi benytter en refleksiv metodologi (Finlay & Gough, 2003) hvor terapeuten er både deltaker og den som fortolker fenomener som oppstår i relasjonene. Kollegaveiledning er en integrert del av behandlingens metodetrohet. Kasuistikken om Isa og fostermor er anonymisert og omskrevet, og inspirert av flere fosterfamilier. Terapitimene er filmet og gjennomgått i sin helhet etter avsluttet terapiforløp. Beskrivelsene av det som skjer inne på lekerommet er hentet ut fra dette materialet.¹

Som bakgrunn for våre fortolkninger ligger den teoretiske tradisjonen som Child – Parent Psychotherapy (CPP) bygger på (Lieberman et al., 2015). Metoden har utspring i Selma Fraiberg sitt pionerarbeid i møte med mødre, som på grunn av oppvekst utsatt for traumatiske oppveksterfaringer, ikke klarte å gi god nok omsorg for sine barn (Fraiberg, 1980). Fraiberg var psykoanalytiker og sosialarbeider, og anvendte det psykoanalytiske

1 Dette er en av forfatterens sitt terapiløp, og kaspresen-tasjonen skrives derfor i jeg-form

tankesettet inn i sosialarbeiderens arena, der hun dro hjem til sårbare familier og «bedrev psykoanalyse ved kjøkkenbenken». Psykodynamisk grunnholdning og helhetstenkning som anerkjenner familiens kulturelle verdier og livsbetingelser, ligger fremdeles som et fundament for metoden. Senere har metoden innlemmet blant annet tilknytningsteori, nyere kunnskap om traume og utviklingspsykopatologi (Lieberman et al., 2015). Hensikten med behandlingen er å styrke relasjonen, ved å legge til rette for at barnet kan gi uttrykk for sitt indre (minner, forestillinger, fantasier, ønsker med mer) og at omsorgsgiver skal kunne oppdage-, forstå- og erfare måter å møte barnets behov på.

Det er gjennomført flere studier av metodens effekt på barn med PTSD-symptomer og atferdsvansker (Lieberman et al., 2006; Lieberman et al., 2005) og for barn utsatt for gjentakende traumatiske og belastende livshendelser (Gosh Ippen et al., 2011). Studier finner at CPP fremmer trygg tilknytning og at endringene vedvarer over tid (Cicchetti et al., 2006; Stronach et al., 2013; Guild et al., 2021). Metoden har også vist å kunne bidra til å redusere sannsynlighet for at fosterhjem brytes (Weiner et al., 2009).

Vi innleder med en teoridel der vi presenterer en forståelse av traumers virkning på små barn og hva som kan hemme omsorgspersoners intuitive omsorg. Videre presenteres hovedtrekk med metoden CPP, slik at leseren skal kunne følge terapiprosessen som presenteres og reflekteres rundt. Til slutt drøftes særlige dilemma relatert til fosterforeldres omsorgsutøvelse.

Teoridel

Traumer i de første leveår kan gi alvorlige følger i barnets videre utvikling (Sjøvold & Furuholmen, 2020). Små barn har begrenset kapasitet til å forstå og bearbeide sine erfaringer. Studier viser varierende funn i forhold til alders betydning for traumers skadevirkning (Trickey et al., 2012). Det løftes frem at små barns umodenheten i noen tilfeller kan være en beskyttende faktor og i andre tilfeller utgjøre en ekstra sårbarhet (Salmon & Bryant, 2002). Det som imidlertid vektes er den avgjørende betydningen et godt omsorgssystem har for

traumets innvirkning på barnets videre utvikling (Fong et al., 2019; Nordanger & Braarud, 2017). Fosterbarn har med seg alvorlige omsorgsbrudd, ofte i tillegg til andre belastninger og traumatiske erfaringer. I en norsk studie (Lehman et al., 2013) finner de at 1 av 2 fosterbarn i skolealder fyller kriteriene for en psykiatrisk diagnose. Det kommer frem høy grad av komorbiditet og særlig høy risiko hos barn som har opplevd omsorgssvikt fra de første leveår. Behovet for kvalifisert og tilpasset hjelp og behandling synes derfor særs viktig.

Når små barn opplever alvorlig omsorgssvikt eller blir utsatt for traumeerfaringer, og særlig når dette er påført av de som skulle beskytte, vil det påvirke barnets oppfatning av verden rundt seg og det vil kunne streve med tillit og hengivenhet i nære relasjoner (Lieberman & Van Horn, 2008). Spedbarnet responderer ikke passivt på disse erfaringene, men har aktive strategier for overlevelse. Fraiberg og kollegaer viste hvordan spedbarnet allerede fra de første levemånedene finner strategier for å beskytte seg selv og de de er avhengige av (Fraiberg, 1980). Fraiberg beskriver observasjoner av det hun kalte tidlig patologisk forsvar, som unngåelsesatferd (for eksempel selektiv unngåelse av blikkontakt), frysreaksjoner (immobilitet, for eksempel ikke vise frykt når de er redde), kampreaksjoner (uro, aggresjon), omforming av affekt (som påtatt latter ved frykt) og reversering (selvskading) (Fraiberg, 1982). Vi tenker at disse fenomenene hos spedbarnet overlapper med det som i tilknytningslitteraturen blir beskrevet som utrygge tilknytningsstrategier og desorganiserte mønster. Tilknytningsfeltet vektlegger at små barn som utsettes for gjentakende frykt, uten at de får hjelp til å håndtere følelsen, synes å være i risiko for å utvikle desorganiserte tilknytningsstrategier, og det har blitt vist til at dette også opptrer i relasjoner der forelderen selv har psykopatologi (Solomon & George, 2011).

En må anta at mange fosterbarn vil ha erfaringer som har krevd utvikling av patologisk forsvar i spedbarnsalder og som videre kan utvikles til utrygge og desorganiserte tilknytningsmønstre. I en ny relasjon til fosterforeldre vil dette kunne komme til uttrykk gjennom ambivalente reaksjoner og forvirrende atferd, med enten sterke følelse-suttrykk eller en mangel på slike.

Fosterforeldres egne opplevelser fra sin opp-

vekst vil påvirke deres foreldreskap i møte med det nye barnet de skal bli kjent med. Selma Fraiberg et al. (1975) benyttet begrepet «Ghosts in the nursery» (gjenferd) for å forklare hvordan egne vonde omsorgserfaringer påvirker forventninger og oppfatninger av barnet når en selv blir forelder. Gjenferd er erfaringer fra barndommen som vi ikke minnes bevisst. Når vi som barn erfarer frykt som avvises av omsorgspersoner vil vi kunne undertrykke selve frykten, som en mestringsstrategi. Det som fortreges er ikke hendelsene i seg selv, men de assosierte følelsene av frykt og hjelpeløshet. Fraiberg understreker at dette er normalfenomen. I alle foreldre-barn-relasjoner, også de overveiende gode, vil gjenferd til tider trenge gjennom på en slik måte at «uønskede scener fra fortiden» gjentas med egne barn (Lieberman et al., 2005). Fraiberg observerte imidlertid at det ikke var omfang av traumer i egen oppvekst som avgjorde om gjenferdene ble altoverskyggende, men heller i hvilken grad de hadde utviklet en overlevelsesmekanisme med å identifisere seg med den som forvoldt smerten (aggressor).

En viktig forutsetning for å bryte gjenferdenes makt og repetisjonstvang, er at en knytter affekt til erfaring; at barndommens fortrenge følelser av frykt og hjelpeløshet kan gis rom og tas imot (Fraiberg et al., 1975). Gjennom at terapeuten åpner for og tar imot omsorgspersonens smerte, kan en se bevegelse mot at omsorgspersoner gradvis åpner for barnets smerte. Lieberman og kolleger har videreutviklet Fraiberg sine ideer, og introduserer i tillegg «engler» som motgift mot gjenferd (Lieberman et al., 2005). «Engleøyeblikk» er barndomsminner knyttet til følelser av å bli støttet, holdt, være elsket. De viser hvordan det å hjelpe foreldre til å få kontakt med glemte følelser knyttet til engleminner kan åpne nye muligheter. Der engleminner ikke fins, kan det å skape og legge merke til nye engleøyeblikk med barnet her og nå virke på samme måten.

Gjenferd kan sies å være en metafor for det som hindrer foreldrene i å fange opp og ta imot barnets følelser. Selv om fosterforeldre er vurdert som skikkete og kloke omsorgspersoner, vil de som alle andre ha med seg sine opplevelser av tap, manglende erfaring i å bli møtt og forstått, skam knyttet til sinne eller annet. I vårt møte med fosterfamilier som strever, får vi en fornemmelse av at der

er en omsorgskapasitet som har gått tapt eller som de som forelder har mistet tilgang til. Vi opplever et fravær av det kroppslig umiddelbare, fravær av spontanitet og inntrykk av at emosjonelle ressurser, som vi oppfatter at de egentlig har, er utilgjengelige i øyeblikk hvor barnet viser sterke smerteuttrykk. Vi opplever at det begrepet som best beskriver det de har mistet, er «intuitiv omsorg» (Papousek & Papousek, 2002). Dette er et begrep som er brukt innen nevropsykologi og spedbarnsforskning. Det viser til både atferdsmessige og fortolkende kapasiteter hos omsorgspersoner, som en finner på tvers av kulturer og som fremstår som automatiske omsorgskvaliteter foreldrene ofte ikke er seg bevisst.

Så vidt vi vet, brukes ikke begrepet i psykodynamisk litteratur. Vi tenker at fenomenet vi prøver å beskrive overlapper med det Winnicott omtaler som «good enough mother» (Winnicott, 1971/2005). Gitt normalt gode omsorgsbetingelser vil disse iboende omsorgskvalitetene være tilgjengelige, og erfaringer med egne omsorgspersoner vil bli del av det intuitive omsorgsrepertoiret. Vi tenker at det må være noe i selve omstendigheten rundt det å være fosterforelder og/eller noe med det som skjer i relasjonen med barnet, som kan hemme og hindre denne kapasiteten hos fosterforeldre.

Hovedtrekk ved Child Parent Psychotherapy (CPP)

Når små barn gjenopplever skremmende erfaringer, vil de trenge omsorgspersoners støtte til å gi mening til minnene og å etablere eller gjenetablere følelsen av trygghet og beskyttelse. Målet i en CPP-behandling er å hjelpe omsorgsgiveren til å kunne ta imot og forstå barnets følelser og uttrykk, og derigjennom støtte heling og utvikling. I CPP legger man til grunn at barn har en iboende driv til å bruke lek for å formidle seg og skape mening om de mest påtrengende temaene de strever med (Lieberman et al., 2015).

Fra tidlig alder benytter barn lek som hjelp til å mestre utviklingsoppgaver, skape mening, håndtere frykt og til å bearbeide erfaringer (Fraiberg, 1959). Vi er enige med Stänicke et al, som i sin nye bok «Lek og kreativitet» (2021), fremhever at psykoterapi med barn må tilby lek som modalitet

for å ivareta barnets rett til å formidle seg ut fra sin forutsetning og sine premisser. Et grunnleggende trekk ved lek, er at det innehar både realitet og fantasi og slik kan romme paradokser og motsetninger på en annen måte enn hva språket evner. Dette er lekens styrke i å skape det Winnicott kalte det «potensielle rom» eller et mellomliggende område mellom realitet og fantasi (Winnicott, 1971/2005). Dersom man tolker leken som utelukkende fantasi eller realitet, kolliderer dette potensielle rommet. Leken har kvaliteter i seg som gjør at smertefulle erfaringer og tema kan utforskes og deles på mange ulike nivå, også kroppslig.

I CPP er behandlingsforløpet delt inn i tre faser: Forberedelsesfase, behandlingsfase og avslutningsfase. Forberedelsesfasen anses som en viktig del av behandlingen med felles utforskning og meningskaping om hva barnet har erfart og dets uttrykk i dag (Krøvel-Velle et al., 2021). Barnets erfaringer kartlegges og innhentes så detaljert som mulig, i samtale med fosterforeldre og i møter med barnevern og biologiske foreldre når dette er mulig. Sammen med fosterforelder prøver vi å sette oss inn i hvordan hendelser kan ha blitt oppfattet og erfart, ut fra barnets utviklingsnivå og kapasitet. I tillegg samtaler en om fosterforeldrenes egen oppvekstshistorie og kartlegger eventuelle belastninger. Alt dette danner grunnlag for en kasusformulering og sammen med omsorgsgiver planlegges hvordan dette skal introduseres til barnet og hvilket lekemateriell som kan være viktig å ha tilgjengelig. Denne introduksjonen til barnet, som inkluderer hva barnet har erfart, følelser og reaksjoner det viser og hva behandling er, kalles «triangelforklaringen». Når barnet tas med inn i rommet, går en over i behandlingsfasen. Det er et mål at barnet kan forstå noe om hvorfor de er i behandling og opplever en invitasjon og tillatelse til at vanskelige tema kan bringes inn og utforskes. Viktige grunnholdninger og mål i CPP er å gjøre vanskelige følelser og tema delbare, samt å støtte omsorgsperson i å hjelpe barnet (Lieberman et al., 2011).

I forberedelsesfasen har terapeut og omsorgsperson etablert en felles forståelse av barnets og omsorgspersonens historie, ut fra den voksnes perspektiv. Etter «triangelforklaringen», vil målet være å skape et terapeutisk rom hvor barnet kan vise sine minner, oppfatninger, spørsmål, fantasier og relaterte følelser. En følger derfor barnets mo-

dalitet og prøver å forstå formidlingen som ligger i dette. Det kan være symbollek med materialet som er brukt i triangelforklaringen eller annet materiale, temalek, atferd og språk. I hver behandlingstid vil det være et hav av mulige tema og terapeutiske veivalg. Begrepet «Ports of entry» (Stern, 1995) brukes i CPP for å øke bevisstheten om alle muligheter som oppstår fortløpende (Lieberman & Van Horn, 2008). Terapeuten vil ha langsiktige målsettinger for dyaden, ut fra forståelsen som er dannet i forberedelsesfasen, sammen med ideer om hva som er mest endringsskapende her og nå. For eksempel vil terapeuten i oppstart av behandlingen være særlig oppmerksom på å hjelpe omsorgspersonen til å bli trygg og «lene seg inn» i leken, samt å tydelig signalisere at barnets uttrykk tas på alvor. Ut fra det som spiller seg ut i terapirommet, velger terapeuten en intervensjon og følger det som da åpner seg opp. Behandlingen kan foregå i klinikk eller hjemme. Det vektlegges å lage faste rammer for behandlingen, med ukentlige møter til faste tider og med fast lekemateriale.

Avslutningsfasen vektlegges også som en viktig del av behandling. Det å skulle ta farvel vil vekke tidligere erfaringer med tap og adskillelse. Avslutning tematiseres i god tid, for omsorgsperson og barn, og det skapes rom for reaksjoner og bearbeiding.

Kasus

Isa, 4 år, henvises BUP på grunn av store bekymringer for utvikling. Hen ble beskrevet som vekslende klengete og selvtilstrekkelig, kontrollerende og med sterke følelsesutbrudd. Hen har nå bodd i fosterhjem i 2 år. Vi vet ikke så mye om hvilke erfaringer Isa har fra to første leveår, bortsett fra at hen bodde med sin mor som hadde alvorlige psykiske vansker og dårlig økonomi. Vi vet også at Isa har blitt passet av mange ulike, og tidels ukjente voksne. Isa bor nå sammen med fostermor og fosterfar. De er selv barnløse og Isa er deres eneste fosterbarn. Det er fostermor og Isa som deltar i behandlingen.

Forberedelsesfasen. I forberedelsesfasen kom fosterforeldrene til flere samtaler hos BUP, hvor tema var å forstå hvilke erfaringer Isa har med seg og hvordan vi kan gi mening til hens reaksjonsmønster i dag. Jeg la merke til

at fostermor ofte omtalte Isa som «barnet» og ikke ved navn, særlig når det var snakk vanskelige hendelser.

Jeg inviterte også biologisk mor inn til samtaler, for å få en dypere forståelse av hvordan hun og Isa hadde det de første leveårene til Isa, og for å kunne bli litt kjent med mor og hennes perspektiv, hennes ønsker for barnet sitt og hva hun ville at Isa skulle vite om hvorfor hen ikke kan bo hjemme hos mor. Det å ha møtt biologisk mor personlig hjalp meg som terapeut til å bære henne med meg i mitt sinn inn i terapirommet.

Biologisk mor ønsker at Isa skal få et godt liv med gode erfaringer, men mener at det får hen best hjemme hos henne. Møtet med mor ga meg innblikk i hennes erfaringer med brutte relasjoner og dårlige minner fra fosterhjem i ungdomstiden som ga mening til hvor vanskelig det er for henne å tro på at Isa kan ha det godt i et fosterhjem og hennes kamp mot systemet. Hun formidler en opplevelse av at fostermor prøver å ta hennes plass; at det er hun som er den rettmessige mammaen og burde ta avgjørelsene i Isa sitt liv.

Fostermor forteller om en sorg over å ikke kunne få egne barn og et sterkt ønske om å være mor. Hun beskriver en oppvekst i et godt hjem, hvor hun har vært en «flink pike», og der hun har blitt oppfordret og belønnet for å skjule og dekke over engstelighet og tristhet, og med en følelse av at hun i foreldrenes øyne har overdrevet når hun har vist frem følelsene sine. Hun kan fortelle om konkrete opplevelser fra barndommen, hvor hun har kjent på en følelsesmessig ensomhet, og strategier hun lærte seg for å ikke vise frem angsten hun opplevde var der store deler av ungdomstiden. Fostermor forteller også at hun synes samarbeid med biologisk mor er strevsomt, da hun opplever at biologisk mor ikke gir henne tillatelse til å være en rettmessig morsfigur for Isa. Hun uttrykker ambivalens over samværene, at de er viktige for Isa, samtidig som hun merker at Isa bruker mye krefter på å tenke på og passe på at mamma har det bra. Når Isa blir sint, sier hen ofte at hen vil til biologisk mor, at fostermor ikke er den ekte mammaen.

I observasjoner av samspill mellom Isa og fostermor observeres gjensidig engasjement i lek der Isa leder an, fostermor følger og gjennom dette utvikles en felles narrativ i leken. Samtidig observerer vi at Isa gjennomgående unngår blikkontakt og hen vender seg vekk fra fostermor ved stress. Hen fremstår generelt som årvåken, men med flat mimikk og er kommanderende ovenfor fostermor. Isa sine bevegelser og stemmebruk gir inntrykk av glede over leken, samtidig er det som om følelsene aldri helt når øynene. Vi får en fornemmelse av at Isa har utviklet en strategi hvor hen viser «jeg klarer meg selv» og «ikke trå

meg for nære, vi har det bedre på avstand». Inntrykk er at fostermor reagerer på dette ved å gå enda mer aktivt inn i en lekeverden (som-om-kvalitet), og prøver å gjøre følelser gode igjen i lek. Vi får også en fornemmelse av at Isa ikke får med seg tilgjengeligheten og omsorgen som fostermor tilbyr og lurer på om de begge kjenner på ensomhet i relasjonen.

Stjal du meg?

Terapiprosessen. I første time introduserer vi triangelforklaringen for Isa. Med dukker som representerer Isa, biologisk mor og fosterforeldrene, introduserer vi viktige personer og erfaringer i hennes liv.

I fortsettelsen, etter triangelforklaringen, tar Isa dukkene som representerer seg selv og biologisk mor, og gir fostermor-dukken til fostermor. Hen spiller ut små sekvenser hvor barnet kommer i fare. Fostermor tar sin dukke og vil redde barnet. Isa-dukken dytter vekk fostermor-dukken og lar mammaen og barnet være tett, hvor de ler og koser seg. Dette gjentar seg.

Fostermor virker opptatt av å få gi omsorg til den lille dukken, men med en stivhet og påtattighet i bevegelsene. Handlingene hennes har en tilsynelatende letthet, uten å virke til å ha kontakt med det smertefulle i avvísningen. Det er en sterk scene å bevite og jeg synes synd på fostermor samtidig som jeg kan merke en irritasjon over fostermors reaksjoner, en irritasjon jeg skammer meg over å ha.

I denne første timen spiller barnet ut et sterkt kjernetema: Det lille barnet er i fare, og når fostermor så gjerne vil komme hen til unnsetning, blir hun avvist. Det er som at Isa råker borti fostermors mest intense ønske om å få lov til å redde, og samtidig hennes største frykt om at hun ikke skal klare oppgaven. Vi legger merke til at fostermor reagerer på dette uten at hun klarer å være i kontakt med eller romme smerten som vekkes. Isa sin avvísning kan forstås som uttrykk for hens «patogene forsvar». Denne fostermoren kan mye om barn utsatt for omsorgssvikt og hun forstår at Isa sin avvísning handler om noe annet enn at hen ikke trenger eller ønsker fostermor. Likevel råker det henne hardt. Vi undrer oss over om den teoretiske kunnskapen hindrer fostermor i å la det som vekkes i henne selv få betydning.

Fostermors påtatte munterhet vekker irritasjon hos terapeuten. Noe av det utfordrende, men også

potente med CPP, er det stadige arbeidet med å holde både forelderen og barnet i sitt sinn (Lieberman et al., 2015). Å forstå og ha omsorg for fostermor sine reaksjoner blir den viktigste terapeutiske oppgaven for å komme i posisjon til å kunne hjelpe relasjonen i denne fasen.

Fostermors erfaringer fra oppvekst med å være «flink pike» og løse og å mestre når usikkerhet oppstår, kan sies å representere hennes gjenferd inn i relasjonen med Isa. Isa sitt «patogene forsvar» med å avvise med holdning om at «jeg klarer meg uten deg» antar vi vikles sammen med en ikke-erkjent smerte og tvil hos fostermor på om hun har en rettmessig plass som Isa sin mamma.

I timene som følger oppdager vi etter hvert en tematikk som går igjen, nå iscenesatt med dyrefigurer. Dukkene som representerer familien, blir ikke rørt.

Grisungen er i fare og kommer vekk fra mammaen sin. Fostermor styrer grisemor, som redder grisungen. Både grisemor og grisungen virker tilfreds når ungen er reddet, de gir kos til hverandre og lager fornøyde lyder. Når de er som dypst inni det tilfredse, lar Isa en ny krise oppstå der grisemor på ny må redde grisungen. Etter hvert introduserer Isa en tyv som stjeler grisungen. Isa styrer tyven og lar den le stygt, samtidig som hen lar grisungen uttrykke at den er redd og savner mammaen sin. Jeg får tildelt rollen som politi, og på et tidspunkt spør jeg tyven: «hvorfor er du så sint?» Tyven svarer: «jeg vil også ha en grisunge». Tyven får etter dette en karakter hvor den innimellom er sint og slem, innimellom sår og egentlig snill, den vil bare så innmari ha en grisunge.

I disse timene kjenner jeg på en forvirring, jeg prøver å forstå hva tyven kan representere. Jeg tror på at det er dypt betydningsfullt det som foregår. Hver gang Isa sin grisunge lar grisemor redde seg, sitter jeg med en fornemmelse av at det er mer komplisert enn som så.

Vi ser at barnet etter første time ikke rører dukkene som representerer familien. Vi undres om barnet fanger opp at det ble for overveldende for fostermor og tilpasser seg; hen velger annet materiale for å formidle seg omkring samme tematikk. Vi erfarer at dette er et mønster som viser seg i mange terapiforløp, der det tilsynelatende kan virke som at barnet forlater tema, viser det seg gjentatte ganger at det bare har fått en ny form. Denne erfaringen hjelper oss til å stole på at det barnet viser har mening, også når vi ikke forstår. I CPP vektlegges at denne terapeutiske holdningen hele tiden må jobbes fram, for å skape et trygt rom

hvor barnets indre verden kan tas imot.

I den syvende timen kommer tyven og tar grisungen igjen. Mens de leker dette på nytt og på nytt, vender fostermor seg til meg og sier: «Jeg har lurt på om det er jeg som er tyven, det er så lett å tenke motsatt, men nå har det gått opp for meg at det kan jo være den andre veien». Jeg sier til fostermor at hun er modig som tør å tenke den tanken, og hun smiler og sier at det er hardt å tenke slik. Deretter blir Isa og fostermor intenst opptatt av leken igjen, hvor grisungen kommer i nye farer, av og til er det mulig å hjelpe grisungen og noen ganger er det helt umulig.

I et glimt opplever jeg at fostermor er i kontakt med og kan dele smerten knyttet til avvising, før hun dukker inn i leken igjen, med en påtatt letthet. Jeg kjenner en glede og tro på at det i dette øyeblikket skjedde noe vesentlig, samtidig med en fortvilelse over at de så raskt er ute av det igjen. Irritasjonen jeg kjente på ovenfor fostermor i den første timen, er nå borte, som om jeg forstår henne bedre og kjenner omsorg for henne og ydmykhet for den enorme oppgaven hun har tatt på seg.

Hva er det som gjør det mulig for fostermor å åpne opp for muligheten av at hun er tyven? Isa sin lek har noe repeterende og litt insisterende over seg. For terapeuten blir det tydelig at hun har viktige ting å formidle og at leken rommer noe mer enn at det er et barn som skal reddes. I CPP er et viktig målområde å hjelpe omsorgspersonen til å bli nysgjerrig på og tro på lekens potensiale, og jobbe mot en holdning der leken på samme tid innehar flere betydninger og beveger seg i området mellom realitet og fantasi. I det fostermor deler tanken om at det er hun som er tyven, kunne dette vært uttrykk for at hun oppfatter at det er en fasit som kun innehar ytre realitet. På den annen side kan det være at hun nå trer inn i et rom hvor hun har kontakt med egen sårbarhet og noe spontant og umiddelbart kroppslig trer frem.

I de påfølgende timene har tyven endret karakter og stjeler ikke lengre grisungen. Jeg får fornemmelse av at fostermor ved å åpne opp for at hun er tyven, viser til Isa, både med kroppen og ord, at hun har forstått noe av budskapet i leken. I møtene med Isa og fostermor blir jeg opptatt av hvordan vi kan finne tilbake til tilstanden hun beveget seg inn i da. Jeg velger å holde fast ved følelsen av smerte og at de ikke våger å dele denne følelsen «på ekte». Jeg setter ord og kroppsspråk til denne følelsen når den oppstår i meg, mens leketema om små dyr i fare fortsetter å utspille seg.

Isa blir økende urolig hver gang jeg setter ord og ut-

trykk til hvordan hen kan ha det inni seg og begynner ofte å kaste leker rundt seg. I en av timene spør jeg litt hjelpeløst: «Hva trenger hen nå»? når hen kaster rundt seg. Fostermor sier at hun pleier å hjelpe Isa med avledning eller at hun roer hen ned på fanget. Fostermor snur seg mot Isa og tar armene ut mot hen, Isa rygger brått tilbake, virker nesten redd. «Nei, det ville du ikke» sier fostermor, med ett med en smerte i stemmen. Jeg kjenner sterk dragning mot å ta bort ubehaget og gjøre stemningen lettere igjen, men velger å prøve å holde oss i øyeblikket og ubehaget. Jeg sier: «det er som at Isa leker det smertefulle ut i leken, men samtidig er det som at hen har et skall, og jeg lurar sånn på hvordan du kan hjelpe hen til å forstå at du er her sammen med hen i det vonde». Samtidig med dette glemmer Isa seg under bordet. Fostermor ser på hen, med en omhet og varme, og sier med en skjør stemme: «ja, hva trenger du?» Da kryper Isa fram og inn i fostermors favn, de vugger stille frem og tilbake, fostermor sier «jeg er her, vennen», med en inderlig og sår stemme. Følelsesregisteret til Isa har raske skifter i de minuttene som følger, hen har barnslig stemme, innimellom gråtende og sår for så å ha en mer sint stemme. På et tidspunkt klorer hen fostermor i nakken slik at hun begynner å blø, og Isa virker lei seg for dette. Fostermor sier «du hadde vondt inni deg og nå fikk jeg vondt utenpå meg. Det går fint».

I det glimtet der fostermor er i kontakt med noe sårt og ekte, vekkes det hos terapeuten en nyoppstått empati for fostermor. Vi undres om denne empatien bidrar til at terapeuten får større tro på fostermors iboende evne til å tåle Isa sine sterke følelser og klarer da å formidle dette til henne. Det er som at fostermor da lar eget forsvar slippe slik at det intuitive trer fram. Når fostermor sier «Hva trenger du?» er det med en helt annen kvalitet enn det mer påtatte vi så i første time. Isa kan tenkes å umiddelbart oppfatte denne endringen, i det hen kryper opp på fostermors fang. Vi fornemmer at Isa, fostermor og terapeut nå har beveget seg inn i det Winnicott (1971) kaller «det potensielle rom», hvor det lekende og umiddelbare har en mer naturlig plass.

I timene som følger er det et skifte i Isa og fostermor sin måte å være sammen på. Litt etter litt vokser det frem en annen rytme og tempo i timene. Isa synes i økende grad å like når fostermor og jeg undrer om hens indre tilstand og behov, og jeg får fornemmelse av at hen stadig mer ser opp på fostermor, møter blikket hennes og blir værende i det. Isa søker også oftere inn til fostermor når sterke følelser kommer frem i lek eller i samtale, og for første gang

observerer jeg at Isa tar imot invitasjon fra fostermor om å komme nær når hen har det vanskelig. I timene som følger er det som at spørsmål Isa bærer på kommer tydeligere frem, både i leketema og at hen selv finner ord.

I en time forteller fostermor hva Isa har sagt hjemme: «Jeg gleder meg til å bli voksen, for da kan jeg vite hvor jeg bor». Jeg spør fostermor om noen har forklart Isa hvem som bestemmer hvor hen skal bo, og fostermor begynner å famle med ordene og sier: «Isa får høre fra biologisk mor at hen skal bo der mens hen er barn. Det er så vanskelig å finne ordene jeg har lov til å si og kan si, og ingen har pratet med Isa konkret om dette, og jeg kan ikke love hen noe. Men jeg vil alltid være glad i Isa og jeg vil alltid være mamma».

Etter denne timen har jeg en samtale med fostermor alene. Fostermor formidler en smerte og sinne relatert til at hun ikke kan få lov til å være mammaen fullt ut og ta valgene for barnet sitt. Videre deler hun undringer om hvordan det er for Isa; forvirringen og utryggheten hen må føle. I fellesskap reflekterer vi over dilemma Isa står i; med et sterkt ønske om at biologisk mor kunne være mammaen hens i hverdagen, følelse av ansvar for å bære biologisk mors drøm og samtidig redsel for å miste den viktigste hen har i livet sitt nå. Jeg sier til fostermor at jeg merker at Isa sin kjærlighet og tilknytning til henne er sterk. Fostermor blir sterkt berørt av den kommentaren, nesten som at det ikke er lov å føle det slik, at det er å ta en plass hun ikke rettmessig eier og derfor ikke fullt ut kan favne om?

Fraiberg et al. (1975) holder opp betydningen av å holde og høre omsorgspersonen for at hun skal høre barnet. Vi undres om det mest smertefulle, og på den måten det gjeldende gjenferdet som tok plass i omsorgsutøvelsen, var at fostermor var usikker på om hun rettmessig kunne tillate seg å «eie» Isa. At hun innimellom ble overveldet av tvilen på om hun var viktig for Isa og tanken om at Isa ville hatt det bedre hos sin biologiske mor. Denne smerten var ikke delt eller akseptabel, og slik sett isolert. Ved å knytte erfaring og følelse sammen, kunne hun la forsvaret fare og hente frem sin intuitive omsorg og følelsesrepertoir ovenfor Isa.

Til neste time har fostermor og jeg forberedt en forklaring på rettsprosessen, hvor vi finner frem dyr som representerer dommer, advokater, biologisk mor og barneverntjenesten. Med dette forklarer vi enkelt hva som skjer i retten og at det er dommeren som lytter til alle og så bestemmer hva som er best for Isa. Hverken fostermor eller biologisk mor kan bestemme dette, men begge er veldig glad i hen og ønsker at hen kan bo hos dem. Isa sitter tett

inntil fostermor under forklaringen, virker alvorstynget og trist, følger nøye med. Fostermor stryker kjærlig på Isa.

I påfølgende time ser Isa plutselig på meg og sier: «Jeg har min egen dommer som bestemmer hva som er best for meg». Så er hen over i annen lek igjen. Temaet synes å ikke lengre skape kaos, og jeg får en fornemmelse av at hen med denne forklaringen kan slippe å kjenne ansvar for å ta parti og kan tillate seg å være glad i begge to.

Å ta farvel. Vi presenterer avslutning for Isa; at nå kan hen og fostermor bære historien sammen videre, at de forstår hverandre bedre og vet at de er gode for hverandre og trenger hverandre.

I en av de siste timene finner Isa en dukke, sier at nå kan hen den blitt voksen, og kommer på besøk til mammaen sin. Hen gir mamma-dukken til fostermor. Isa tar sin dukke og lar den komme på besøk til mamma-dukken. «Hei barnet mitt», sier fostermor. Isa ser opp på henne og sier: «nei, den er ikke barn lengre, den er jo voksen». Fostermor-dukken sier: «selv om du er voksen vil du alltid være barnet mitt». «Jada», sier Isa, sukker lett, smiler og ser på dukken: «det likte hen». Så lener Isa seg inntil fostermor.

Refleksjoner

Fra å være en relasjon preget av vaksomhet som medfører avstand, sees en utvikling mot større nærhet, avslappethet og spontanitet. I behandlingsprosessen med Isa og fostermor legger vi merke til noen endringer hos fostermor som vi tror har betydning for det som skjer i relasjonen. I begynnelsen observeres mer ytre styrt og hektisk atferd overfor barnet i øyeblikk der barnet trenger henne mest, og der fostermor kanskje har sterkest ønske om å hjelpe. I løpet av behandlingsprosessen ser vi utvikling mot at hun gradvis viser mer spontanitet i sine reaksjoner ovenfor Isa, og at de er forankret i det emosjonelle her og nå. Det er som om naturlige iboende omsorgskvaliteter gradvis fikk slippe til, det vi har valgt å forstå ut fra begrepet «intuitiv omsorg» (Papousek & Papousek, 2002).

Utover det allmenne strevet foreldre står i, er det særtrekk og paradokser i oppgaven fosterforeldre tar på seg. De skal være den som står barnet nærmest, de blir stående i de tøffeste kampene og kjenner på barnets dype smerte, og i kraft av sin relasjon har de som oppgave å hjelpe barnet til sunn

utvikling. Samtidig innebærer mandatet de har tatt på seg at barna tilhører noen andre og de må samtidig støtte muligheten for at barnet skal kunne tilbakeføres til sine biologiske foreldre.

Isa sin fostermor synes å ha gode iboende omsorgskvaliteter, men det er som om hun mister tilgang til dette i de mest sårbare situasjonene, hvor Isa trenger henne som aller mest. Det er som at hun i slike situasjoner får handlinger som er ytre styrt og ikke er forankret i en indre impuls. Hva er det som hindrer fostermor i å la det intuitive slippe til?

Barnets historie er stort sett ukjent for fosterforeldrene. De mangler slik et nett av implisitt kunnskap om barnets små og store erfaringer, som danner grunnlag for å skape mening til og forstå et barn. Fosterforeldre vil stadig møte noe fremmed hos barnet, som ikke intuitivt skaper mening. Vi mener at disse særegenhetene med å ta til seg et fosterbarn, i seg selv gir høy risiko for at fosterforeldre overveldes i en grad som har konsekvenser for omsorgsutøvelse. I tillegg ligger det i rollen som fosterforelder en forventning om profesjonalitet, som andre foreldre ikke tillegges. De forventes å ha en særlig kunnskap om hva traumeutsatte barn trenger og forventes sensitivitet utover «vanlig foreldreskap». Vi lurer på om denne forventningen, sammen med at de møter et ukjent barn, skaper en distanse til den iboende gode intuitive omsorgen disse foreldrene antas å inneha.

Det er vårt inntrykk at fosterforeldre ofte «gjemmer» eller legger bånd på sine egne følelser, kanskje med ønske om å ikke skremme barnet. I dette ligger kilde til at mer instrumentelle handlinger vokser frem og den «intuitive omsorgen» ikke får plass i relasjonen. Vi lurer også på om systemene rundt fosterhjemmet er med på å bygge opp omkring en slik tilnærming, at det profesjonelle og rasjonelle får stor plass også hos de som skal støtte og hjelpe fosterfamiliene. I så fall står fosterforeldrene i risiko for å bli ensomme i å bære smerten barnet viser og sin opplevelse av utilstrekkelighet. En naturlig måte å håndtere dette på kan være å stenge av følelser som gir kilde til nærhet, intimitet og vitalitet ovenfor barnet, det er for overveldende å bære dette på egen hånd.

Til nå har vi pekt på særtrekk av belastninger og dilemmaer som er innvevd i selve rollen og rammene for å være fosterforelder. Vi lurer på om disse

særtrekkene tilsammen kan tenkes å overvelde omsorgssystemet på en slik måte at fosterforeldres egne «gjenferd» vokser seg sterke og fastlåste. Vi lurer på om fostermor i starten av behandlingsforløpet tyr til identifisering med den tidvise avvisningen hun opplevde i egen barndom, i det hun håndterer Isa sine sterke følelsesuttrykk med en emosjonell distanse. Det er som om fostermor ikke fanger opp den dype smerten Isa formidler gjennom sin atferd.

Hva bidro til endringer i relasjonen mellom Isa og fostermor, og hvilke terapeutiske faktorer kan ha medført økt tilgang til fostermors intuitive omsorg?

Gjennom kartleggingen av fostermors egen historie, får terapeuten kunnskap om fostermors egne erfaringer fra oppvekst. Dette bidrar til større nysgjerrighet og åpenhet hos terapeuten i hva som ligger bak fostermors reaksjoner i terapirommet, særlig i de situasjonene hvor terapeuten blir vitne til at barnet avvises. Fostermors følelser gis en berettiget plass i det terapeutiske rommet, på lik linje med barnets. I CPP vektlegges terapeutens ansvar i å holde både barn og forelder i sitt sinn, med mål om å hjelpe den voksne til å hjelpe barnet (Lieberman et al., 2015).

Når barnet viser forvirrende signaler om behov og atferden ikke gir mening for den voksne, stiller det store krav til omsorgspersonen som skal ta dette imot. For å avhjelpe vanskene som oppstår i relasjonen, tror vi at fosterforeldre kan trenge hjelp til å grave dypere i egen erfaring av smerte. Vi tenker at fosterforelder kan trenge dette fordi fosterbarnet vekker en intensitet og dybde i følelser den voksne har iboende i seg ut fra sine tidligere erfaringer, men som de ikke nødvendigvis har strevd med tidligere. Fosterbarnet kan på sin side trenge responser fra den voksne som gir gjenklang i sitt smerteuttrykk. For foreldre og barn som har opplevd samme vonde hendelse, vil de kunne kjenne seg igjen i hverandres smerte. Det samme vil et fosterbarn kunne trenge, men da i møte med omsorgspersoner som ikke har delt erfaringene, og fosterforeldrene må finne dette fra annet sted enn i delt erfaring. For Isa tror vi det var viktig at terapeuten åpnet for og tok imot fostermor sin smerte knyttet til opplevelsen av å ikke ha en rettmessig plass som mamma. Etter dette ble det mulig å få øye på og løfte fram betydningen hun hadde for

Isa. Dette kan sees som en parallell til at gjenferd slipper når den undertrykte følelsen tas imot (Fraiberg et al., 1975). I fortsettelsen løfter terapeuten fram og gir tilbake det verdifulle hun ser i relasjonen, dette kan sies å representere «engleøyeblikk» (Lieberman, 2005) som bidrar til at fostermor får større tilgang det omsorgsrepertoaret hun har iboende i seg. Som når Isa klører fostermor mens hen sitter i hennes fang og fostermor sier: «*du hadde vondt inni deg og nå fikk jeg vondt utenpå meg. Det går fint*».

Isa benytter lekemateriell til å formidle sine følelser, spørsmål og vise erfaringer. Ved å bruke grisungene og tyven, rommer hen paradokser og motsetninger i indre følelsesliv, på en helt annen måte enn hva ord kan evne. Hen inviterer slik fostermor og terapeut inn i et «potensielt rom» (Winnicott, 1971/2005) som er både fantasi og virkelighet, noe vi tenker medvirker til at erfaringer får følelsesmessig dybde i en form som er tålelig. For Isa og fostermor var det som om hver deres – og relasjonens – kjernetema ble iscenesatt gjennom grisungen som ble stjålet og spørsmålet som vokste fram: «Stjal du meg?» Det var som at Isa sine traumeerfaringer av tap og plutselig å bli tatt vekk fra omsorgspersoner, møtte fostermors sorg over å ikke kunne få egne barn og manglende tro på hun var viktig nok for Isa.

Å være deltaker i en terapi, og samtidig være observatør og reflektere omkring det som skjer, er en naturlig del av å være terapeut. Samtidig kan dette by på metodiske dilemma. Finlay og Gough (2003) fremhever at ved å benytte refleksiv metodologi kan en få dypere innsikt i det intersubjektive som oppstår i en prosess. Gjennom behandlingen av Isa og fostermor, har terapeuten fått en dypere forståelse av strevet som oppstår mellom dem. Siden terapeuten er del av relasjonen, vil terapeuten egne holdninger og teoretiske forståelse påvirke fortolkninger av endringer. Terapeuten har investert tid og krefter i prosessen, som kan føre til at endringer som følge av den terapeutiske prosessen tillegges for stor verdi. I CPP er kollegaveiledning innlemmet som del av behandlingen, slik at terapeuten får hjelp til å ta ulike perspektiver og løfte opp ulike hypoteser og tolkninger av det som skjer. Terapeuten har også sett gjennom opptak av hele terapiprosessen i etterkant, slik at terapeuten på nytt kan ta stilling til prosessen og det som skjedde underveis. Denne prosessen har medført en dypere

innsikt hos terapeuten og medforfatter. Målet har vært å beskrive det kliniske materialet så utfyllende og direkte at leseren selv kan ta egne standpunkt og stille spørsmål til våre tolkninger.

Konklusjon. I Child Parent Psychotherapy inviterer vi omsorgspersonen med inn i et leket rom hvor barnet får anledning til å vise sitt indre liv. Både barnets og omsorgspersonens erfaringer og følelser gis en berettiget plass i behandlingsrommet. I arbeid med fosterforeldre opplever vi at metoden kan være en vei til å finne tilbake til «intuitiv omsorg», både i kraft av at fosterforeldrenes egne gjenferd tas på alvor og at barnet gjennom leken kan dele sitt indre med en emosjonell dybde som fosterforelderen kan ta imot.

Referanser

- Cicchetti, D., Rogosch, F. A., & Toth, S. L. (2006). Fostering secure attachment in infants in maltreating families through preventive interventions. *Development and Psychopathology*, 18, 623–650.
- Finlay, L. & Gough, B. (red.) (2003). *Reflexivity. A practical guide for researchers in health and social sciences*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Fong, V. C., Hawes, D., & Allen, J. L. (2019). A Systematic Review of Risk and Protective Factors for Externalizing Problems in Children Exposed to Intimate Partner Violence. *Trauma, Violence, & Abuse*, 20(2), 149–167.
- Fraiberg, S.H., (1959). *The Magic Years. Understanding and handling the problems of early childhood*. Oxford, England: Charles Scribners' Sons.
- Fraiberg, S. (red.). (1980). *Clinical studies in infant mental health: The first year of life*. New York: Basic Books.
- Fraiberg, S. (1982). Pathological Defenses in Infancy. I *Psychoanalytic Quarterly*, 51: 612–635.
- Fraiberg, S., Adelson, E. & Shapiro, V. (1975). Ghosts in the nursery. A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships. *Child & Adolescent Psychiatry*, 14, 387–421. [https://doi.org/10.1016/S0002-7138\(09\)61442-4](https://doi.org/10.1016/S0002-7138(09)61442-4)
- Gosh Ippen, C., Harris, W. W., Van Horn, P. & Lieberman, A. F. (2011). Traumatic and Stressful Events in Early Childhood: Can Treatment

- Help those at Highest Risk? *Child Abuse and Neglect*, 35, 504-513. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2011.03.009>
- Guild, D.J., Alto, M.E., Handley, E.D., Rogosch, F., Cicchetti, D. & Toth, S.L. (2021). Attachment and Affect between Mothers with Depression and their Children: Longitudinal Outcomes of Child Parent Psychotherapy. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, 49(5), 563-577. <https://doi.org/10.1007/s10802-020-00681-0>
- Krøvel-Velle, A., Vigestad, G. & Tingvold, A.G. (2021). Traumebehandling for små barn. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 58, 274-281.
- Lehman, S., Havik, O.E., Havik, T., & Heiervang, E.R. (2013). Mental Disorders in Foster Children: A Study of Prevalence, Comorbidity and Risk factors. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 7 (39). <http://hdl.handle.net/1956/8898>
- Lieberman, A.F., Padrón, E., Van Horn, P. & Harris, W.W. (2005). Angels In the Nursery: The Intergenerational Transmission of Benevolent Parental Influences. *Infant Mental Health Journal*, 26(6), 504-520. [10.1002/imhj.20071](https://doi.org/10.1002/imhj.20071)
- Lieberman, A. F., Gosh Ippen, C. & Van Horn, P. J. (2006). Child-Parent Psychotherapy: 6 month follow-up of a randomized controlled trial. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 45, 913-918. <https://doi.org/10.1097/01.chi.0000222784.03735.92>
- Lieberman, A. F., Gosh Ippen, C. & Van Horn, P. (2015). *Don't hit my mommy! A manual for child-parent psychotherapy with young children exposed to violence and other trauma* (2. utg.). Washington DC: Zero to Three Press.
- Lieberman, A. F. & Van Horn, P. (2008). *Psychotherapy with infants and Young Children. Repairing the effects of stress and trauma on early attachment*. New York: Guilford Press.
- Lieberman, A. F., Van Horn, P. J. & Gosh Ippen, C. (2005). Toward evidence-based treatment: Child-parent psychotherapy with preschoolers exposed to marital violence. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 44, 1241-1248. <https://doi.org/10.1097/01.chi.0000181047.59702.58>
- Nordanger, D.Ø. & Braarud, H.C. (2017). *Utviklingstraumer. Regulering som nøkkelbegrep i en ny traumepsykologi*. Bergen: Fagbokforlaget
- Papousek, H. & Papousek, M. (2002). Intuitive parenting. I M.H. Bornstein (red.), *Handbook of parenting: Biology and ecology of parenting* (2. opplag, s. 183-203). London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Salmon, K., & Bryant, R. (2002). Posttraumatic stress disorder in children. The influence of developmental factors. *Clinical Psychology Review*, 22, 163-188
- Sjøvold, M.S. & Furuholmen, K.G. (2020). *De minste barnas stemme. Utredning og tiltak for risikoutsatte sped- og småbarn*. Oslo: Universitetsforlaget
- Solomon, J. & George, C. (2011). (Eds) *Disorganized attachment and caregiving*. New York: The Guilford Press.
- Stern, D. N. (1995). *The motherhood constellation: A unified view of parent-infant psychotherapy*. New York, NY: Basic Books.
- Stänicke, L. I., Tanum Johns, U. & Landmark, A. F. (red.) (2021). *Lek og kreativitet – i psykoterapi med barn og ungdom*. Oslo: Gyldendal.
- Stronach, E.P., Toth, S-L., Rogosch, F., & Cicchetti, D. (2013). Preventive interventions and sustained attachment security in maltreated children. *Development and Psychopathology*, 25, 919-930.
- Trickey, D., Siddaway, A. P., Meiser-Stedman, R., Serpell, L., & Field, A. P. (2012). A meta-analysis of risk factors for post-traumatic stress disorder in children and adolescents. *Clinical Psychology Review*, 32, 122-138.
- Weiner, D.A., Schneider, A., & Lyons, J.S. (2009). Evidence-based treatments for trauma among culturally diverse foster care youth: Treatment retention and outcomes. *Children and Youth Services Review*, 31, 1199-1205. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.08.013>
- Winnicott, D. W. (1971/2005). *Playing and Reality*. London and New York: Routledge.

Guro Vigestad, psykologspesialist Helse Bergen PBU og Rbup Øst og Sør.

Anita Krøvel-Velle, psykologspesialist Helse Bergen PBU og Rbup Øst og Sør.